

УДК 376

Ушакова І.В., викладач кафедри соціальної роботи, педагогіки і психології Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Коло наукових інтересів: гештальт-психологія, нейролінгвістичне програмування, арт-терапія, психологія обдарованості.

ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ПОШУКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемі навчання дітей з особливими потребами в сучасних умовах модернізації системи спеціальної освіти. Здійснена спроба запропонувати різноманітні моделі і підходи до вирішення даної проблеми. Приділено увагу питанню інтеграції в суспільство випускників допоміжних шкіл і студентів з інвалідністю.

The article is devoted to the problem of teaching children with special needs in present – day modernization of the system of special education. It was made an attempt to give different models and ways of solving of this problem. Special attention is given to the problem of integration in the society of disabled students.

За останні роки в системі спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку відбулися якісні зміни. У зв'язку з переходом загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання, удосконалено структуру спеціальної школи, всіх її видів. Зокрема, для спеціальних шкіл сліпих, слабозорих, глухих, слабочуючих дітей та дітей з церебральним паралічем передбачено 13-річний термін навчання: початкова школа – 1-4 класи, основна школа – 5-10 класи, старша школа – 11-13 класи. Для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, порушеннями психологічного розвитку та розумовою відсталістю термін навчання становить 10 років: 1-4 класи – початкова школа, 5-10 класи – основна школа. Для всіх дітей, які не отримали відповідної дошкільної освіти, у структурі спеціальних шкіл передбачено підготовчі класи, основна мета роботи яких – підготовка дітей до навчання у школі.

Міністерством освіти і науки, Академією педагогічних наук, Інститутом спеціальної педагогіки АПН України здійснено важливі заходи щодо зміцнення матеріальної бази шкіл-інтернатів та поліпшення умов утримання дітей з особливостями психофізичного розвитку, їх навчання, виховання на засадах компенсації та корекції порушених

функцій. Ефективність цієї роботи визначається наявністю у спеціальних закладах технічних засобів і пристосувань спеціального призначення та методик їх застосування. При кожній школі функціонують кабінети інтерактивних освітніх, медичних, корекційно-компенсаторних технологій, професійного самовизначення, фізичної реабілітації, лікувальної фізичної культури тощо.

Важливою умовою успішності реабілітаційного процесу спеціальних навчальних закладів є професійно-трудове навчання учнів. На базі облаштованих навчальних майстерень відповідно до трудових профілів учні готуються до самостійної праці. Цьому сприяє більша ніж у загальноосвітній школі кількість годин навчального плану, відведена на професійну підготовку. У багатьох спеціальних школах відкрито класи з поглибленим вивченням предметів гуманітарного, природничого, мистецького, технічного профілів, що розширює можливості продовження навчання у вищих навчальних закладах найрізноманітнішого профілю та працевлаштування випускників школи.

Значну роль у соціально-педагогічній підтримці дітей з особливостями психофізичного розвитку відіграють громадські організації та батьки дітей.

Вони намагаються впливати на формування державної політики щодо розширення форм суспільної допомоги цим дітям, забезпечення їм вільного доступу до якісної освіти, сфер життєдіяльності, створення умов для найповнішого розкриття їхнього потенціалу і максимально можливого рівня загального розвитку, освіти, інтеграції в суспільство.

В умовах розвитку ринкових відносин, різних форм власності зростатиме рух недержавних організацій, благодійних фондів, спроможних розділити з державою відповідальність за створення умов для рівного доступу до якісної освіти всіх дітей, незалежно від рівня психофізичного розвитку. Через це необхідно розробити на рівні уряду програму заходів щодо координації діяльності недержавних громадських організацій і регіональних владних структур, визначити механізми стимулювання і підтримки всіх суб'єктів спеціальної освіти (податкові, інформаційні, рекламні послуги, надання переваги на державне замовлення та ін.), що стимулюватиме їхню діяльність в реалізації державних програм у галузі спеціальної освіти.

Характерною особливістю сьогодення є реконструювання системи спеціальної освіти на демократичних, гуманістичних засадах, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону освітніх потреб. В основу цього підходу покладено два принципи:

- не відривати дитину від сім'ї й суспільства, коли це можливо, і сприяти природному процесу її соціалізації;
- розробити та апробувати додаткові моделі спеціальної освіти і надати можливість батькам дітей з особливостями психофізичного розвитку вибору форм і видів майбутньої освіти.

Перспективним з нашої точки зору може стати й третій принцип – фінансувати не школу за надані освітні послуги, а дитину, щоб форму, рівень і діапазон цих послуг вибирали її батьки. При розв'язанні цього питання слід використовувати досвід західних країн, який несе в собі позитивні результати. Будучи зацікавленими у збереженні (розширенні) контингенту учнів, школи постійно дбають про зростаючий рівень навчально-виховного процесу. Питання фінансового забезпечення освітніх потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку мають бути відображені у державному (місцевому) бюджеті, державних і регіональних програмах незалежно від того де навчається дитина – в державному, комунальному чи приватному закладі.

З метою реалізації основних положень Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про збереження виживання, захист і розвиток дітей та Національних програм щодо соціально-педагогічної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку і їхніх батьків, в Україні розпочато державний експеримент із навчання цих дітей в загальноосвітньому просторі. Він здійснюється за двома напрямками.

Перший – інтегроване навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітньої школи. Згідно з цією моделлю, при загальноосвітній школі організуються спеціальні класи (класи компенсуючого типу) для дітей з конкретним порушенням психофізичного розвитку. В них навчальний процес здійснюється роздільно за спеціальними навчальними планами, програмами, підручниками та супроводжується обов'язковими заняттями з корекційного блоку. У вільні від навчання години учні спільно зі здоровими однолітками беруть участь у різних сферах шкільного життя.

Другий – інклюзивне навчання, що передбачає спільне перебування дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку з їхніми здоровими однолітками. Навчальний процес тут здійснюється диференційовано за індивідуальними програмами, посилюваними для дітей, і за умов кваліфікованої спеціалізованої корекційної допомоги. Тому, крім учителя, у навчальному процесі активну участь бере помічник (асистент) вчителя, який володіє корекційно-компенсаторними технологіями. Він здійснює превентивне і корекційне сприяння та надає психологічні і корекційні послуги. Меншою, ніж у звичайних класах, є наповнюваність учнів.

Введення різнорівневих моделей навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в інтегрованому середовищі зовсім не означає, що мережа традиційних спеціальних закладів (спеціальні школи і школи-інтернати) повинна скорочуватись. По-перше, соціально-економічні, культурологічні проблеми багатьох сімей настільки незадовільні, що батьки цих дітей не можуть більш-менш задовільно утримувати їх в умовах сім'ї, не кажучи вже про можливість оплати освітніх послуг дитини на рівні тих, які вона отримує в школі-інтернаті. По-друге, для окремих груп дітей навчання в інтегрованому середовищі мало результативне, а часом й протипоказане (аутичним, з важкими вадами мовлення, з комбінованими порушеннями та ін.). Попередньо вони повинні певний час навчатися у спеціальному закладі й отримати відповідну корекційну допомогу, без якої навчання в загальноосвітньому закладі – мало результативне. Досвід роботи спеціальних шкіл-інтернатів підтверджує їх необхідність як закладів для дітей, які потребують особливої державної допомоги у здобутті освіти і соціально-трудової реабілітації.

Як бачимо, вчені-дефектологи України стоять перед серйозним вибором: Чи продовжувати роботу щодо подальшого розвитку та удосконалення уже нагромадженого досвіду навчання дітей у закладах інтернатного типу, зберігаючи теоретико-методологічні надбання попереднього періоду? Чи надавати перевагу новим моделям освітніх закладів, виникнення яких зумовлено трансформацією суспільних відносин та досвідом західних держав? Частково відповідь на ці питання було проголошено у виступі доктора Майкла Родди (Університет Альберти, Канада) на міжнародній конференції «Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти: Українсько-

Канадський досвід» 26-27 травня 2004 р. у м. Києві. Зокрема, він зазначив, що «Україна відрізняється від Канади і більшості західних демократій тим, що вона зберегла загальну систему спеціальних шкіл для дітей з різними вадами. Ці школи є безцінним сховищем знань і досвіду щодо цих дітей. Україна зараз стоїть на порозі прийняття серйозних рішень стосовно інклюзивного навчання. Такі програми дійсно корисні для багатьох учнів. Але не для всіх і не в будь-який час».

Поділяючи цю точку зору, зазначимо, що розкриття потенційних можливостей дітей з психофізичними порушеннями залежить не стільки від форм навчання (інтернатна чи інклюзивна), хоча вони й визначають різний ступінь соціальної адаптованості, скільки від гнучкості системи спеціальної освіти, рівня та діапазону наданих послуг, які задовольняють їхні потреби (раннє виявлення порушень, єдність діагностики і корекції розвитку, наступність дошкільного, шкільного і після шкільного змісту освіти тощо).

Модернізація системи спеціальної освіти відбувається в умовах, які не повною мірою відповідають потребам часу. Мережа спеціальних закладів, особливо для дітей зі складною структурою порушень психофізичного розвитку (дитячий аутизм, діти з комбінованими вадами), формується повільно і охоплює незначну кількість дитячого населення. За своїм змістом спектр спеціальних послуг обмежений. У зв'язку з цим, необхідно передбачити розробку сучасної нормативно-правової бази спеціальної дошкільної, шкільної і після шкільної освіти, діє заходів підтримки їх функціонування, науково-методичного та інформаційного супроводу, реконструювати систему підготовки і перепідготовки кадрів із урахуванням парадигм нової філософії спеціальної освіти. Водночас характерною негативною тенденцією сьогодення є стихійність, поспішність, а часом і волонтаризм у збільшенні кількості учнів, охоплених інклюзивним навчанням, без одночасного створення і впровадження спеціальних програм, спеціальних методик викладання, розширення діапазону спеціальних освітніх послуг та процедур переходу до інклюзії. Це, на наш погляд, спричиняє ризик невдач у задоволенні освітніх потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку, зневіру громадськості в можливості їх навчання у загальноосвітній школі, незважаючи на риторику щодо перспектив філософії інклюзивного навчання.

У суспільстві, в засобах масової інформації, серед науковців та педагогічної громадськості закономірно постають питання: Чи готове наше суспільство (морально, психологічно і соціально) задовольнити навчальні потреби дітей з психофізичними порушеннями в середовищі «здорових» однолітків? Чи зможуть ці діти «вписатися» в загальноосвітній простір, розкрити свої потенційні можливості й стати корисними членами суспільства? На сьогодні мало хто з науковців візьме на себе сміливість, аби позитивно оцінити ці кроки. Кон-

цепція інклюзивного навчання є складною і багатоаспектною проблемою. Вона містить низку сегментів, без попереднього розв'язання яких ця ідея приречена на невдачу. Потрапивши до загальноосвітнього закладу глуха, сліпа, розумово відстала дитина залишиться самотньою, з комплексом проблем, якщо одночасно з цим не розширюватиметься рівень і обсяг спеціальних освітніх послуг, зокрема, таких як: навчання за індивідуальними навчальними планами, програмами, підручниками (особливо в початковій школі), наявність спеціального обладнання, дидактичних матеріалів, надання діагностичних, консультативних і дійових послуг спеціалістами (логопедичні, медичні, соціальні, фізіотерапевтичні та ін.). Стадієнко Н. вважає позитивною ідею про перебування дітей з особливими потребами разом зі здоровими: «Хто ж краще розкаже сліпій дитині про довкілля, «покаже» його, навчить пересуватися в знайомому приміщенні? Хто краще навчить дитину з проблемами розумового розвитку гратися іграшками, звертати увагу на суттєві речі, осмислювати їх, розмовляти, правильно реагувати на різні явища? Звичайно, ті діти, які розвиваються нормально». Але здорові діти уникають товаришування з особливими дітьми, можуть ображати, глузувати з них. «На жаль, у нашій країні не виховується милосердя, співчуття до слабшого. Звісно, ці якості не можуть з'явитися самі собою в дітей. ... Дуже багато треба зробити в нашій країні, щоб ситуація змінилася на краще, аби діти зрозуміли, що людина гідна називатися людиною, коли вона дбає про інших, особливо про слабших, коли допомагає їм, робити їхнє життя кращим, щасливішим».

Стадієнко Н. визначає цілий ряд проблем дітей з особливими потребами, серед основних – проблема інтеграції в суспільство потребують випускники. Сьогодні такі юнаки та дівчата змушені залишатися вдома, тому що подальше навчання має багато складностей (навіть технічного характеру), на роботу їх ніде не беруть, ті трудові навички, яких вони набули у школі, швидко зникають, бо діти ними не користуються. Деякі з таких юнаків стають жертвами кримінальних елементів: не вмючи мислити критично, вони дуже довірливі, особливо до дорослих людей, – не розуміючи обману, вони інколи скоюють злочини.

Тарасун В. пов'язує сучасну освіту людей з інвалідністю як вищу, так і спеціальну, із загальною та спеціальною психологією.

Психологічні дослідження засвідчили, що для студентів з інвалідністю вибір професії, набуття знань та професійних навичок, майбутня робота за фахом і подолання соціальної ізоляції – особливо значимі проблеми. Саме тому гостро стоїть питання про надання таким студентам психолого-педагогічної підтримки, що здійснюється шляхом створення психологічної служби, залучення практичних психологів до навчального процесу. Важливого значення набувають дослідження, пов'язані з адаптацією людини з інвалідністю до освітнього

середовища як у загальноосвітній, так і вищій школах, особливо інтегрованого типу. Більшість проявів таких форм поведінки людини з інвалідністю, як агресивність, конфліктність, замкнутість, пов'язані з проблемами початкового етапу їхнього входження у колектив. Саме тому проблеми соціально-психологічної адаптації людей з інвалідністю до інтегрованого колективу, а втім – і до суспільства, підвищення їхньої мотивації до навчання потребують подальшого дослідження, аналізу й узагальнення. Виходячи з досягнень психологічної науки і практики, фахівці-психологи (з Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Інституту проблем виховання АПН України та ін.) мають поєднати свої зусилля з педагогами навчальних закладів інтегрованого типу, впроваджуючи спеціальні методики, прийоми, тренінги тощо, з тим щоб піднести на якісно новий рівень навчання, виховання та професійну підготовку людей з інвалідністю.

Дотримання та реалізація прав кожної дитини народитися здоровою, вижити і скористатися умовами для різнобічного розвитку, бути надійно соціально і психологічно захищеною до певної міри ускладнюється, оскільки ці гарантії мають дещо декларативний і риторичний характер. Не розроблено поки що й механізми державного і громадського контролю за виконанням уже існуючих нормативів. Дотепер в Україні відсутній Закон «Про освіту дітей з особливостями психофізичного розвитку», що відчутно гальмує створення гнучкої державної системи ранньої комплексної реабілітації дітей, не сприяє об'єднанню зусиль держави, батьків таких дітей та громадських організацій для досягнення цієї мети. До сьогодні не набуло нормативного статусу розроблене інститутом положення про інтегроване (інклюзивне) навчання, що ускладнює практичне розв'язання багатьох морально-

психологічних, організаційних, нормативно-правових, фінансових проблем. Як свідчить досвід, у загальноосвітніх закладах не створено відповідної бази для корекційного блоку, який є невід'ємною складовою спеціальної освіти. Це стримує реалізацію принципу корекції порушень психічного розвитку (мовлення, мислення, уяви, сприймання, психомоторики тощо) у ранньому віці, не сприяє запобіганню подальших відхилень у психічному, особистісному розвитку, формуванні провідних психічних функцій, спричиняє виникнення вторинної інтелектуальної недостатності. Практичне здійснення ідеї навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в інтегрованому середовищі вимагає цілеспрямованої підготовки у вищих навчальних закладах спеціалістів різного профілю, у тому числі психологів, логопедів, сурдоперекладачів, асистентів-вчителів, для задоволення освітніх потреб таких дітей, створення розгалуженої мережі закладів післядипломної педагогічної освіти.

Проблеми спеціальної освіти і соціального захисту дітей з особливими потребами набувають загальнонаціонального характеру. У їх розв'язанні беруть участь не лише владні структури, органи управління освіти, педагоги-дефектологи, але й громадські організації, товариства, фонди, батьки таких дітей, що прискорює створення нормативно-правової бази і її відповідність вимогам часу, долає штучні вікові, рівневі, психофізичні обмеження та перепони, які заважають кожній дитині розкрити власний потенціал. Важливо у цій роботі не розгубити накопичений вітчизняний досвід, який склався історично. Хочеться сподіватися, що не далеко той час, коли діти з особливостями психофізичного розвитку відчують себе потрібними, захищеними й залученими до повноцінного життя в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стадиенко Н. Шляхи інтеграції дітей з особливими потребами у суспільство // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
2. Тарасун В.В. Корекційно-превентивне навчання дітей з особливими потребами: сутність, концептуальні підходи, значення // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36 наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2004. – 448 с.
3. www.library.rehab.org.ua/ukrainian/logop.
4. www.dzherelocentre.org.ua/index.php/news.full.uk/items.
5. www.downsyndrome.borda.ru.
6. www.deti.zp.ua/show_article.php.